

Таким образом, изучая педагогическое наследие казахского просветителя И. Алтынсарина, поражаешься, что педагогические идеи, высказанные почти 130 лет назад, и поныне являются глубоко актуальными и современными, особенно сейчас, в условиях реформирования современного образования, перехода на 12 – летнее обучение, потому что они направлены на то, чтобы облагородить человека, сделать его прекрасным, уберечь от пошлости, ввести в связь с обществом и миром.

Педагоги наших школ плодотворно используют просветительские идеи Ыбрая Алтынсарина в области нравственного, патриотического, трудового воспитания, о роли родителей, учителей в обучении и воспитании.

Не стареет, а вновь возрождается гимн – призвание великого сына казахского народа:

*Ученье даст вам счастье,
Оно озарит, как свет,
Каждое ваше желание,
Яркий оставит след.
Дети, в школу идите.
В памяти крепко, навек
Знание сохраните.*

Мог ли мечтать Ыбрай о том, что так разрастется, так шагнёт вперёд школа.... Он терял своё здоровье, трясясь в телеге по степному бездорожью в холод и зной. Он хотел видеть свой народ образованным. И в год 170-летия со дня его рождения можно уверенно сказать, что свою трудовую жизнь он прожил не зря. Люди через года пронесли память, благодарность перед заслугами Учителя.

*«Он звал: «Пора»
Учиться мы начнём!»
И этот клич летел из дома в дом!
Он заложил фундамент нашей школы.
И будем вечно помнить мы о нём!
Тот колокол и нынче у ворот,
Не зря за ним ухаживал народ.
Стирайте пыль с него и берегите,
Истории самой в нём слышен ход!»* – эти строки посвятил Ыбраю Алтынсарину

Г.Каирбеков. И если Герцен побудил «Колоколом» всю Европу, то «Колоколом» степи был Алтынсарин. И чем дальше уходит он от нас, тем ближе и роднее становится народу, помнящему этот чистый родник.

И пусть же гениальный дух, зажжённый когда-то неугасимый огонь знаний, света в сердце нашего народа, вечно сияющий дух Ыбрая Алтынсарина осеняет нас, одухотворяет, вселяет силу и надежду на пути преобразования школьной системы, приобретения полной настоящей свободы человека – создателя истории!

Как доказало время, труд Ыбрая Алтынсарина не был напрасным. И мы, собравшиеся в этот день вместе – доказательство этому и свидетельство....Свою трудовую жизнь Великий Учитель прожил не зря!

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИДЕЯСЫНЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Тоқтарова Р.Е.

Дарынды балаларға арналған «Озат» мектеп – интернаты, Қостанай қаласы

Қазақ педагогикасының негізін салушы, педагог – ағартушы, ақын және прозаик, публицист, балалар жазушысы, орыс графикасы негізінде қазақ алфавитінің неізін қалаушы ретінде Алтынсарин мектеп пен тәрбие өз халқының мен өмірінің тарихи ұлттық ерекшелігіне сәйкес келу идеясын ұсынды.

Ыбырай Алтынсарин 1857 жылы Орынбор училищесін үздік оқып, мақтау қағазымен бітіріп шыққаннан кейін атасы Балқожаның қасында, 1857-1860 жылдары писарлық қызмет атқарады. Одан соң Орынбор әкімшілігінде тілмеш болады. 1860 жылы Орынбор әкімшілік басқармасы оған қазақ балалары үшін бекінісінде мектеп ашуға тапсырма беріп, өзін орыс тілі мұғалімі етіп тағайындайды. Ы.Алтынсариннің пікірі бойынша, ауыл мектептерінің болыс мектептерінің бірінші бөлімнің бағдарламасы бойынша жұмыс жасауға тиіс болды. Оқу ана тілінде жүргізілуі тиіс- деген қағида ұсынды. Ы.Алтынсарин қазақ халқына білім беру тек бастауыш мектеппен ғана шектеледі – деген пікірден аулақ болды. Ол орта мектептер құру туралы ойларын халқына жеткізіп және қазақ балаларының университеттерде оқуын қалады. Алайда ол Ресей патшаларының жағдайындағы осыған ұқсас жос-

парлардың өмірге сәйкес келмейтінін ескере отырып, Орынбор және Троицк жанындағы гимназия мен Қазақ университетерінде оқитын қазақ балалары мен жастарға арнаулы стипендия тағайындады.

Көп күш-жігер жұмсау нәтижесінде қазақ даласында тұңғыш рет 1864 жылы

8 қаңтарда Торғайда мектептің ашылу тойы өткізіледі. Алғашында мектепке жазылған 14 балаға кейін тағы екеуі келіп қосылады. Тұңғыш қазақ мектебін ашып, оқытуға кіріскен Ыбырай соған тікелей көмектескен Н.И. Ильминскийге жазған хатында: «...Мен оқытуға, қойға шапқан қасқырдай, өте қызу кірістім. Бұл балаларда менің айызымды кандырып, не-бәрі үш айдың ішінде оқи білетін және орысша, татарша жаза білетін болды... Менің қашаннан арман – тілегім қалай да пайдалы адам болып шығу еді. Ал қазір осыған қолым жетіп отырғанын ойласам, көңілім толық жұбаныш табады», – деп жазады.

Ы.Алтынсарин қазақ арасында тұңғыш рет мектеп ашты, оны сол кездегі орыстың озық педагогикасы тұрғысынан құрды, жаңа типті қазақ мектебінің кең таралуы жолында қажымастан еңбек етті, бұл бағытта ол елеулі табысқа жетті. Ол мектепте оқылатын сабақтарды мынадай жүйеде құрды:

1. Орыс тілінде оқылатын пәндерді ана тілінде түсіндіре отыра, орыс кітаптарын оқыту.

2. Әр түрлі нәрселер мен заттардың орысша аттарын үйрету.

3. Орысша сөйлеуге үйрету.

4. Методикалық талдау.

5. Көркем жазу.

6. Арифметикалық қосу, алу, көбейту, бөлу амалдарын жөнінен мәлімет.

Ы.Алтынсарин мектепте оқуды негізінен ана тілінде жүргізді. Бірақ орыс тілі де оқу мазмұның ең маңызды бөлімі саналды.

Ы.Алтынсарин оқыту әдістерін жаңа бағытта оқуға деген баланың ынтасы мен қызығушылығын арттыруды көздей отыра құрды. Мектеп оқуында, әсіресе ана тіліне үйретуде, ұлы педагог К.Д. Ушинскийдің терең ойларын басшылыққа алды.

1864 жылы май айының аяғында Ы.Алтынсарин салтанатты жағдайда, жұртшылық алдында өз мектебінде бірінші оқу жылы бойынша сын \ емтихан\ жұмысын өткізді. Оқуды дұрыс ұйымдастыру нәтижесінде оқушылар төрт жарым ай ішінде орысша дұрыс жазып, оқи білетін болған. Шәкірттер 1000-ға тарта орыс сөздерін үрейніп, оларды байланыстырып қолдану ережелерінен мәлімет алған.

Ұлы ағартушы – педагог тек мектеп ашумен шектеліп қалуға болмайтынын, бұған лайықты оқу-әдістемелік құрал-жабдықтар керек екенін жақсы түсінеді. Сондықтан Ы.Алтынсарин Ушинский, Паульсон, Водовозов, Бунаков тәрізді педагогтардың өліппе, оқулықтарын негізге ала отырып, қазақ балаларына арнап «Оқу құралын» жазды. 1879 жылы Ыбырай Торғай облысы мектептерінің инспекторы болып тағайындалады. Сол жылы педагог - ағартушы «Киргизская хрестоматия» оқулығының бірінші кітабы Орынбор баспана-сынан жарық көреді.

Сол 1879 жылы Алтынсариннің оқыту-әдістемелік еңбегі – «Начальное руководство» атты әдістемелік құралы Орынборда басылып шықты. Ол өз әдістемесі бойынша орыс сөзін білмейтін қазақ баласына ең алдымен орыс сөздерін үйретуден бастап, одан әрі дұрыс оқып, сөйлеп кетуі үшін оқығанын ауызша айтып бере алатындай және оны қағаз бетінде жазып бере алатындай әдістемелер қолданып оқытты. Бұл әдісті қазіргі уақытта қазақ тілі сабақтарда қолданып жүрміз. Бұл әдіс қазақ балаларының орыс тілін тез және жетік меңгерулеріне әсер етті. Жеңілден – ауырға, қарапайымнан- күрделіге қарай дамыту әдісімен оқыту әдістемесін Ыбырай қалай қолданғаны мәлім. 1864 жылы 15 наурызда Н.И. Ильминскийге жазған хатында былай деп мәліметтейді : «Алдымен заттың атын үйретемін, осыған орай тек қана зат есім атауындағы заттардың аттарын үйретемін. Содан кейін заттың сынын білдіретін сын есімге жататын сөздерді үйретемін. Содан кейін затты оның сынымен қосып сөйлем құраймын. Мысалы, ақ адам. Одан кейін – етістік, әрі қарай сөзді жіктеу, септеу, одан кейін аударма, сөздік жұмыстары, оқулықты пайдаланып жұмыс істеу басталады. Қазақ балалары аздап орыс тілінде сөйлей бастағанда олардың арасына жергілікті тұрғындардан әкеліп орыс балаларын қосып жіберемін». Міне, осылайша баланың табиғатына қарай оқытудың дамыту әдісі қолданылды.

Оқыту әдістемелерінде көрнекілікке жоғары мән береді. Мұны «Оқу жабдықтарының жайы» туралы Орынборға жазған мәлімдемесінен кездестіреміз. Онда ұлы ағартушы мектепке қандай және қанша көрнекті құралдар сатып алғанын мәлімдейді. Атап айтсақ – Гестерманның техникалық коллекциясы: Мұнда біріншіден – кеңдір, мақта, жібек, жүн, тері, қағаз, шыны, ара өндіру, өндеу үлгілері бар. Екіншіден – салмақ, ұзындық, зуыртпалық өлшемдерінің коллекциясы болды. Үшіншіден – физика, химия кабинеттері жабдықтары, барометрлер, микроскоптар, компастар, электромагниттер, жұмыс істейтін телеграф, си-

қырлы фонарлар... Ы.Алтынсарин мұғалімдерге көрнекті құралдарды дұрыс, орынды пайдалану жөнінде нұсқау беріп отырды. Далада өскен, электрден хабары жоқ қазақ баласы физикадан тек жалаң кітап беттерінен оқып электр туралы білім ала алмайды. Сондықтан оларға электр туралы нақтылы, көздеріне көрсетіп отырып түсіндіру керектігін мұғалімдерден талап етеді. Мұның бәрінен оның жалаң оқумен қанағаттанып қалмағанын, бұған қоса ғылым мен техника тетіктерін үйретуде көрнекілік тәсіл ұсынғанын көрсетеді. Сондай-ақ, аса қажетті кітаптар мен журналдарды орталық мектептерге топтау жинау арқылы сондағы кітапханаларды байытуды көздеді, оқимын деген жастар мен мұғалімдердің өз білімін көтеруіне қолдан келгенше жағдай жасамақ болады.

Оқытуды дамыту әдісімен жүргізудің құрамы бөлігі ретінде санап, Ыбырай мектеп кітапханасын әр пәннің хрестоматиялық кітаптарымен жабдықтап, мұғалімдерден сол кітаптардан балаларға сабақтан тыс уақыттарда қосымша құжаттарда оқытып, қадағалауды тапсырды. Мұғалімдердің өз білімдерін көтеріп отыруларына қамқорлық жасап, олардан Я.А. Каменскийдің «Ұлы дидактикасын», Бобровскийдің «Педагогикасын» үзбей оқып отыруды талап етті және тағы басқа әдістемелік құралдарды өзі тауып беріп, оқытып отырды.

Мұнан кейінгі жылдарда ұлы ағартушы өзінің педагогикалық ой-пікірлерін байыта, тереңдете береді. Әсіресе ол орыстың ұлы педагогы К.Д. Ушинскийдің мол мұрасына тереңірек үңіледі. Ушинский педагогикасын демократ-педагог Ыбырай зор көрген дікпен меңгере отырып, оның оқылықтары үлгісімен орыс-қазақ мектептеріне арнап оқулықтар жасайды. Осылай қазақтың тұңғыш педагогы Ыбырай Алтынсарин арқылы Ушинский ілімі қазақ мәдениеті мен оқу-ағартуына және мектебіне тереңдеп ене бастайды.

Орыс педагогтарының озық идеяларын қазақ халқының шаруашылық және әлеуметтік ерекшеліктеріне сәйкес шеберлікпен қолданды. Ол жанадан ашылып жатқан мектептердің қазақ халқының саяси қоғамдық прогресіне әсер тігізетіндей болуын, олардың сахара даласында нағыз мәдени ошақтарға айналуын табанды түрде талап етті.

Алтынсарин мектептің мынадай болуын арман етті:

- Жаңа мектеп жаңа өмір үшін күресшілерді дайындау керек, оған діннің ешқандай ықпалы болмауға тиіс;

- Мектеп халық үшін орыс мәдениетін, білімі мен ғылымын оқып үйренудің ошақ болу тиіс;

- Ол қазақ халқы арасына жаңа мәдениетті, жаңа әдеттер мен тәртіпті, гигиена мен санитарияны, қолөнерді мен көркем өнерді тарататын бірден – бір мәдени ошақ болу тиіс;

- Мектеп өмірі мен табиғат туралы ұғымдарды кітап арқылы емес, көрнекті құралдарды қолдана отырып түсіндіруге тиіс;

- Мектептің арнайы учаскесі, тәжірибе жүргізетін бау-бақша, гүл алаңы болуға тиіс. Мектеп жанында сол маңдағы халықтың сауатты бөлігіне қызмет ете алатын ыңғайлы жабдықталған кітапханасы болу керек;

- Алдыңғы қатарлы орыс мектебінің теориясы мен практикасының қол жеткен табыстарын пайдалана отырып, оқу процесін үлгілі ұйымдастыруға тиіс;

- Қазақ мектебіндегі ғылым негіздерін жүйелі түрде тиянақты оқытылып, ол сапалы оқу құралдарымен жабдықталуы керек;

- Мұғалім ұстаз әрі тәрбиеші ретінде мектептерде барлық істің тетігін шешеді. Жұмыстың табысты болуы оның өз ісін сүйе білуіне, соған деген ынтасы мен ықыласына байланысты.

Өзінің инспекторлық қызметі кезінде, жергілікті халықтың қолдауымен және орыс ағарту қайраткерлерінің көмегімен жоғарыдағы талаптар тұрғысынан Торғай облысының барлық бес уездік қалаларында бес екі кластық училище ашты. Олардың әрқайсысының жанында 50 орындық интернаты болды. Бұл училищелер үйлеріне, оларды жабдықтауға Ы.Алтынсарин орыс бастауыш мектептерінің үлгісін қолданды.

Қазақстан үшін бастауыш мектептердің негізгі түрі ретінде ауылдық жерлерде 5 болыстық мектеп ашты.

Ы.Алтынсарин кәсіптік білім берудің маңызын жете түсінді және жақтады. Ы.Алтынсарин басшылығымен қазақтар үшін тұңғыш рет кәсіптік –техникалық және мұғалімдер мектебі ұйымдастырылды. Ы.Алтынсарин Россияның ұлт аудандарында бірінші болып қазақ қыздарының мектебінің ашып, оларға білім беру ісін жолға қойды. Қараңғы қазақ халқын Ыбырай оқу, мәдениеті озық орыс халқынан үлгі алуға шақырумен болды.

Ы.Алтынсарин қазақ қоғамының патриархалдық-феодалдық артта қалушылығын жоюды арман етті. Осы бағытта ол қазақ даласында мектептің жаңа түрлерін ашуды ойластырды, қазақ жастарына жалпы білімдерімен қатар, көшпелі елдің экономикасы мен тұрмысын жөндеуге септігі тиетін арнайы кәсіптік білімдер берілген де жөн деп есептеді.

Сондықтан екі кластық училищелерді жалпы білім пәндерін оқытумен қатар өмірге, тұрмысқа қатысты пәндерді енгізуді жақтады. Демократ-педагогтың бұл ойларының құндылығы:

- Мектептегі өмірге, қазақ халқын шаруашылық дәрежесі ілгері тұрған орыс халқымен жақындастыруды көздеу еді.
- Мектеп орыс халқының «ғылыми және тәжірибе білімдерін қабылдау» құралы екенін терең түсінді.
- Мектеп екі халықтың достық байланысын нығайтатын дәнекерболуға тиіс деген ойда болды.

Оқытуды еңбекпен байланыстыру мақсатында Торғайда төменгі қолөнер училищесін ашудың жоспарын жасады және оны ашуды қолға алды. Әсіресе ол қазақ жастарының қолөнерін, ауыл шаруашылығы мен басқа да білім салаларын меңгеруін қуаттады. Сондықтан ол қолөнершеберлікке шеберлер дайындайтын екі класты училище ұйымдастыру мен жалпы білім беретін екі класты училищелерде ағаш пен металдан әр түрлі бұйымдар, құралдар дайындауға үйрететін, оқушыларды қолөнершілдікке бегіне әзірлейтін сабақтар енгізу ді ұсынды. Ағаш – тоқорлы, слесарлы – ұсталы, тігін бөлімі бар Торғайдағы Яковлев қолөнер училищесі тек 1884 жылы ғана ашылды. Ыбырай Алтынсарин Қостанай ауылшаруашылық училищесін ашу үшін екі үйінің орнын және участкесі үшін қыстаудағы жерін берді. Қазақ халқының ұлттық тұрмыс жағдайының ерекшелігі – көшіп-қону дәстүрін ескеріп, болыстық мектептерде бала оқытудың көшпелі түрін ұйымдастырды. Қазақ даласында мұндай оқу орындарын ашылуын орыс жұртшылығы жоғары бағалады. Бұл Алтынсарин өмір сүрген ауызынан жалын атқан императорлық Россия тұсында өз талабын үкіметке жеткізе білуін және соны орындата білуінің арқасында болған жайлар, яғни теңдесі жоқ қасиетінің бірі еді. Міне осының барлығын ол қазақтарды отырықшылыққа айналдыруға сентігін тигізуі тиіс деп есептеледі. Оның жобасы бойынша мектеп жанында бау-бақша өсіру, мал шаруашылығы, егіншілік, өсімдіктерді қорғау және ветеринария сабақтары жүргізілуі тиісті болады. Сонымен қатар, мектеп оқушыларын тері илеуге, сабын қайнатуға, тағы басқа қолөнеріне үйрету керек еді.

Қазақ жастарын орыс мәдениеті мен біліміне таратуда Ы.Алтынсаринның басшылығымен қазақ қыздары үшін ашылған пансионаты қыздар училищелерінің негізгі оқу пәндері- тігіншілік өнері болды, онымен бірге қазақ қыздары орыс тілін және арифметиканы оқыды.

Тамша педагог қыздар училищелеріне зор тәрбиелік міндеттер жүктелді. Ол бұл училищелер арқылы қазақтардың арасында семья тәрбиесін өрістеуді көздеді.

Училищелерде оқыған қазақ қыздары Ы.Алтынсаринді ұстазы және қамқоршысы деп білді. Олар сол замандағы әйелге деген патриархалдық-феодалдық көзқарасқа қарамастан, қазақ қыздарын білімге тарту жөніндегі оның ізгі өсиеттерін орындауға тырысты.

Ы.Алтынсарин 1886 жылы «Қазақтың болыстық мектептері жайлы» маңызды еңбегін жазып, оны Орынбор округі арқылы Халық ағарту министрлігіне жіберген. Болыстық мектептер жөніндегі ұсыныстар негіздеуге ол Орынбор оқу округінің инспекторы, Қазақстанда білім тарату ісінде елеулі еңбек сіңірген адам В.В.Катаринскиймен көп пікірлесіп, кеңесіп отырған. Ы. Алтынсарин қазақтардың сол кездегі әлеуметтік-экономикалық өмірі үшін болыстық мектептердің тиімділігін дәлелдеді. Болыстық мектептер қазақ ауылының көшпелі тұрмысына сәйкес келеді, себебі жазда ол елмен жайлауда көшіп жүретін, қыста бірге қыстауды мекендейтін болады деп есептеді. Ыбырай Алтынсарин тірі кезінде бес жерден болыстық мектеп ашты. Сөйтіп ол қазақ арасына білімді кеңірек таратуға мүмкіндік беретіндей мектептің жаңа түрі – болыстық мектептердің негізін қалады.

Ал өнді ауылдық, болыстық мектептерді көбейту ең алдымен мұғалімдер кадрларын даярлауға байланысты еді. Кемеңгер ағартушы бұл күрделі мәселені шешуде де өлкедегі алдыңғы қатарлы орыс ағартушыларының тәжірибесіне, әсіресе олардың осы саладағы тікелей көмегіне сүйенді. Бұл мәселені сол кездегі Қазақстан жайында шешудің негізгі екі жолын көрсетті: біріншіден, қазақтардың өз араларынан мұғалімдер даярлайтын мектебін ұйымдастыру; екіншіден, жанадан ашылып жатқан орыс-қазақ мектептеріне Россиядағы педагогикалық оқу орындарын бітірген жас мұғалімдерді шақыру.

Жоғарыдағы ойларды жинақтай келе айтар болсам, біріншіден, – Ы.Алтынсарин педагогикасына Қазақстан жағдайында тұңғыш рет ғылыми түсініктер қолданылғанын көреміз. Ататап айтсақ: жалпы педагогикалық, дидактикалық және әдістемелік жағдайлар, оның ішінде – оқытудың көрнекілігі, бақылау және тәжірибе, оқытудың мақсат-бағдары. Оқыта отырып тәрбиелеу, класта және кластан тыс жүргізілетін жұмыстардың түрлері, сондай-ақ адамгершілік, дене шынықтыру және тәрбиесіне ерекше маңыз біріледі. Ол тұңғыш рет бала психологиясының жалпы мінездемесін зерттеп, талдап еңбек жазады.